International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR)

E-ISSN: 2582-2160 ● Website: www.ijfmr.com ● Email: editor@ijfmr.com

Jammu and Kashmir (U.T) di Punjabi Kavita da Itihasak vikas 1900 toh pehlan atee baad vich 2015 tak

Dr Kuldeep Singh

Associate Professor, Department of Punjabi, Government Degree College Samba, Jammu and Kashmir, India

ਸਾਰ

ਇਹ ਲੇਖ ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕਾਲਕ੍ਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕਾਵਿ.ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਉਪਲਬਧ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਮੱਗਰੀ ਹੈ। ਲੇਖ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ.ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ 1900 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕਏ ਸੂਫ਼ੀ ਅਤੇ ਕਿੱਸਾ.ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ਼ 1900 ਤੋਂ 1947 ਤੱਕ ਦੇ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਲ਼ ਅਤੇ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਲੀ ਕਵਿਤਾ ਉੱਤੇ ਅਧਿਆਤਮਏ ਸੂਫ਼ੀਵਾਦ ਅਤੇ ਲੋਕ.ਕਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੀਏ ਜਦਕਿ ਦੇਸ਼.ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸਥਾਪਨਏ ਸਮਾਜਕ ਪੀੜਾਏ ਖੇਤਰੀ ਪਛਾਣਏ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਨੁਭਵ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਬਣੇ। ਵੱਖ.ਵੱਖ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਵਿ.ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖ ਰਿਆਸਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾਏ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰਏ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾਏ ਸੂਫ਼ੀ ਕਾਵਿਏ ਕਿੱਸਾ ਪਰੰਪਰਾਏ ਦੇਸ਼.ਵੰਡਏ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

।इेजतंबज

जीपे ̇तजपबसम चतमेमदजे ̇ बीतवदवसवहपबंस ̀जनकल व ̄जीम ̄ीपेजवतपबंस कमअमसवचउमदज व ̄च्नदरंइप चवमजतल पद जीम वितउमत ̄ैजंजम व ̄श्रंउउन ̇दक ज्ञैंउपतण् प्ज कतूं वद चनइसपेीमक सपजमतंतल ̄ीपेजवतपमेए तमचतमेमदजंजपअम चवमजतल बवससमबजपवदेए ̇दक ̇अंपसंइसम बतपजपबंस ̀जनकपमेण् जीम कपेबनेपवद पे वतहंदप्रमक पदजव जीतमम इतवंक चींमेरू जीम तमसपहपवनेए ̄ैनपिए ̇दक दंततंजपअम जतंकपजपवदे इमवितम 1900य जीम जतंदेपजपवदंस चमतपवक तिवउ 1900 जव 1947य ̇दक उवकमतद चवमजतल ̇जिमत 1947ण् जीम ̀नतअमल ̄ीवू जींज मंतसल चवमजतल ̄ ̄ींचमक उंपदसल इल ̀चपतपजनंसपजलए ̄ैनपि जीवनहीजए ̇दक वतंस ̇दक दंततंजपअम जतंकपजपवदेण् ।जिमत च्तजपजपवदए कपेचसंबमउमदजए ̀वबपंस ̀नमिितपदहए तमहपवदंस पकमदजपजलए चतवहतमेपअम बवदेबपवनेदमेए ̇दक चमतेवदंस मगचमतपमदबम इमबंउम चतवउपदमदज जीमउमेण् ठल कवबनउमदजपदह चवमजे ̇दक बवससमबजपवदे पद बीतवदवसवहपबंस वतकमतए जीम ̇तजपबसम मेजंइसपेीमे जीम बवदजपदनपजल ̇दक कपअमतेपजल व ̄च्नदरंइप चवमजपब चतवकनबजपवद पद श्रंउउन ̇दक ज्ञैंउपत ̇दक बसंतपपिमे पजे तमसंजपवदेीपच ूपजी उंपदेजतमंउ च्नदरंइप सपजमतंजनतमण्

ज्ञमलूवतके श्रंउउन ̇दक ज्ञैंउपतए च्नदरंइप चवमजतलए ̄ैनपि चवमजतलए दंततंजपअम जतंकपजपवदए च्तजपजपवदए उवकमतद च्नदरंइप सपजमतंजनतम

ਭੂਮਿਕਾ

ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਰਸਤ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀਏ

ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਲਾਮਏ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਕਿੱਸਾ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸਏ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦਏ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨਏ ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਆਦਿਕ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਤਸੱਵਫ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹੀਰਸ਼ਏ ਹਾਸ਼ਮ ਦੀ ਸ਼ਸੱਸੀਸ਼ਏ ਕਾਦਰਯਾਰ ਦਾ ਸ਼ਪੂਰਨ ਭਗਤਸ਼ ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲਸ਼ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਤੇ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਭਰਿਆ ਹੈ । ਕਸ਼ਮੀਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਅਸਰ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰਾਂਏ ਸੰਤਾਂ.ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਕਵੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ ਜੋਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਏ ਕਿਉਂਕਿ ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜੋ ਕਿ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ । [1]

ਕਾਲ ਵੰਡ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ

ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਲ਼

;ੳ਼ 1900 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ

;ਅ਼ 1900 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ

1900 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ

;ੳ਼ 1900ਈ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੱਧਕਾਲ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂਏ ਜੋ ਰਿਆਸਤੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਵਿ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀਏ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚਏ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇਏ ਮੱਧਕਾਲੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਪਰਿਪ੍ਰੇਖ ਸ਼ਚ ਹੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਕਵੀਆ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । [2]

ਜਿਹਨਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਕਵੀ ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਰੇਨ ਜੀ ਸਨ । ਜਿਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੋ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਸੰਪਾਦਤ ਪੁਸਤਕ ਸ਼ਪੁਰਾਣਾ ਮਾਖਿਓਏ ਵਿਚ ਪੰਨਾ 175.76 ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।[3]

ਸੰਤ ਰੇਨਏ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀਹਰਫ਼ੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ ਕਵੀ ਹੈਏ ਜੋ ਸੂਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇਏ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਸ ਕਾਵਿ.ਰੂਪ ;ਜੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰ.ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ਼ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇਰੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਡਾ਼ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਨੇਏ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੀਹਰਫ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀਹਰਫ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਕਲਨਾ ਕਰਦਿਆਂਏ ਇਸ ਕਾਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀਹਰਫ਼ੀ ਦਾ ਸੋਨ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਲ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇਏ ਇਸ ਦੀ ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਦੇ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨੇ ਆਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਲ਼

‘ ਆਠੋ ਦਾਮ ਜਿਸ ਦਿਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ।
ਲੋਭ ਮੋਹ ਦੂਰ ਕਰਿ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਿਵਾਰੀ ਐ ।
‘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾ ਸ਼ੌਕ ਮੌਲਾ ਦਾਏ ਉਹ ਸਭ ਕਿਛੁ ਸਿਰ ਝੱਲਦੇ ।
ਝੱਖੜ ਝਾਗੇ ਤੇ ਲੱਖ ਹਨੇਰੀਏ ਉਹ ਵਾਂਗ ਸੁਮੇਰ ਨਾ ਹਿਲਦੇ ।

ਸੰਤ ਰੇਨ ਜੀ ਦੀ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾ ਮਾਝਾਂ ਤੇ ਸੀਹਰਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਹਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀਵਾਦ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਪੰਥ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਾਦੇ ਪਰ ਕਾਟਵੇਂ ਜਹੇ ਅੰਦਾਜ ਚ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਵਿਸ਼ਿਆ ਉਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਖੁਦੀ ਤਕੱਬਰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਲ ਲਿਵ ਲਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਰੇਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮਾਝਾਂ ਤੇ ਸੀਹਰਫ਼ੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਰਸਦਾਇਕ ਕਿਰਤਾ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੀਅ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਲ਼

ਤੁਧ ਭੁਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਘਨੇਰੇਏ ਤੁਧ ਡਿਠਿਆਂ ਦੁਖ ਨਾ ਕੋਈ ।
ਜੇ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਨਸੂਰ ਭੀ ਰੋਂਦਾਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਸੇਜਾ ਹੋਈ ।[5]

ਇਸੇ ਹੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ
ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ‘ਸੈਫ਼ੁਲ ਮਲੂਕ’ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਸਾਮੀਕ ਕਥਾ ਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ੁੱਧ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਧਰਾਤਲ ਉਪਰ ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਇਕ ਸੈਫ਼ੁਲ ਮਲੂਕ ਅਤੇ ਨਾਇਕਾ ਬਦੀ.ਉਲ.ਜਮਾਲ ਅਨੇਕ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਅੱਵਲ ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ੌਕ ਤਾ ਕਿਸੇ ਕੌਣ ਸੁਖਨ ਅੱਜ ਸੁਣਦਾ।
ਜੇ ਸੁਣਸੀ ਤਾਂ ਕਿੱਸਾ ਉਤਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਰਮਜ਼ਾਂ ਪੁਛਦਾ।
ਲੱਦ ਗਏ ਉਹ ਯਾਰ ਪਿਆਰੇ ਕੁਦਰਤੁ ਨਾਮ ਹਾਮਰੇ।
ਸੁਖਨ ਸ਼ਨਾਸ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ਾ ਲਾਲਾਂ ਦੇ ਵਣਜਾਰੇ।’[6]

ਰਹੀਮ ਉੱਲਾ ਬੇਗ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਚੋਂ ਆ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉੜੀ ਵੱਸ ਗਏ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਇਥੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਇਸਲਾਮੀ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਸੀਹਰਫ਼ੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੂਫ਼ੀਆਨਾ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਯਕੀਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਲ਼.

ਸੇ.ਸਾਬਤੀ ਰਖ ਯਕੀਨ ਜਿਹੜਾ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਯਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁਕਾਰਦਾ ਹੈ
ਸੌ ਸੌ ਵਾਰ ਲਬੈਕ ਲਬੈਕ ਆਖੇ, ਇਹੋ ਕੌਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਯਾਰ ਦਾ ਹੈ।
ਆਸ਼ਿਕ ਸਿਦਕ ਯਕੀਨ ਵਿਚ ਰਹੇ ਕਾਇਮ, ਨਾ ਹੀ ਦਿਲੋਂ ਮਾਸ਼ੂਕ ਵਿਸਾਰਦਾ ਹੈ।
ਨਾਲ ਸਿਦਕ ਯਕੀਨ ਰਹੀਮਉੱਲਾ, ਲਾਇਕ ਹੋਵਣਾ ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਹੈ।’[7]

ਕਿੱਸਾ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਰਾਮ ਧਨ ਦਾ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਖਨੂਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਪੁਨਰ.ਲੇਖਨ ਕੀਤਾ।

ਰਾਮ ਧਨ ਦਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਕਥਾਨਕ, ਜੀਵਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਾਦਰ.ਯਾਰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਧਨ ਦੇ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਲ਼.

ਗਿਆ ਪੂਰਨ ਲੂਣਾ ਪਾਸ ਜਦੋਂ,
ਲੂਣਾ ਦੇਖ ਸੂਰਤ ਮੁਬਲਤਾ ਹੋਈ।
ਦੇਖ ਸ਼ਮ੍ਹਾ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਪਤੰਗ ਸੜਦਾ,
ਉਸਦੀ ਜੋਤ ਅੰਦਰ ਜਾ ਦਾਖਿਲ ਹੋਈ।[8]

ਅਬਦੁੱਲਾ ਲਾਰਵੀ ਅਤੇ ਸਾਂਈ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਸੀਹਰਫ਼ੀਏ, ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਚੌਬਰਗਿਆਂ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਾਵਿਧਾਰਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜੀਵੰਤ ਰੱਖਿਆਲ਼.

ਕੀਫ.ਕੁਫ਼ਰ ਤੇ ਹੋਰ ਇਸਲਾਮ ਹੋਰੀਂ
ਅਗੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਨਿਤ ਸ਼ਰਮਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਕਈ ਸ਼ਾਹਗਦਾ ਅਮੀਰ ਸੋਹਣੇ,
ਬਿਨ ਫਾਹੀਆਂ ਜਾਨ ਫ਼ਸਾਂਵਦੇ ਨੀ।[9] *,ਅਬਦੁੱਲਾ ਲਾਰਵਫ਼*
ਲਾਮ . ਲੋਕ ਬੇਦਰਦ ਭਾਰ ਇਸ਼ਕ ਵਾਲਾ,
ਨਾ ਇਹ ਆਪ ਚਾਂਦੇ ਨਾ ਇਹ ਚਾਣ ਦੇਂਦੇ।
ਗਲ ਵਿਚ ਆਂਸੂਆਂ ਦੇ ਹਾਰ ਸੁੱਚੇ,

ਨ ਇਹ ਆਪ ਪਾਂਦੇ ਨਾ ਇਹ ਪਾਣ ਦੇਂਦੇ
ਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧਧ
ਙਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ਙ ਪੁਸ਼ਾਕ ਮਲਾਮਤਾਂ ਦੀ
ਨਾ ਇਹ ਆਪ ਲਾਂਦੇ ਨਾ ਲਾਣ ਦੇਂਦੇ।[10] *;ਸਾਂਈ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ਫ਼*
ਉਸਤਾਦ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸ਼ਰਫ ਬਾਲਾਕੋਟ ਉੜੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀਏ ਜਿਸਦੀ ਇਕ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਸਦਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਤਰ.ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਦਿਲੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੂਕ ਹੈ ਞ
ਮੀਨਾ ਚਾਕ ਪਿਦਰ ਦਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦਰਦ ਫਿਰਾਕ ਪਿਸਰ ਦਾ।
ਸੁਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਮਿਸਰ ਦਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇਂ ਮਿਰਦਾ।

1900 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ

;ਅਫ਼ 1900ਈ੦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਵਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂਏ ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਰ 1900ਈ੦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ 1900 ਤੋਂ 1947 ਈ੦ ਤਕ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ 1947 ਈਸਵੀਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ। ਦਰਅਸਲ 1900.1947 ਈਸਵੀ ਤਕ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਤੇ ਕਾਵਿ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚੇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁੱਛ ਇਕ ਸ਼ਾਹਿਰ ਰਵਾਇਤੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਰਚ ਕੇਏ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹ ਅਨਜਾਣ ਹੀ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਰਿਆਸਤੀ ਸਾਹਿਤਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਕ੍ਰਿਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ।[12] ਫਿਰ ਵੀ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਰੰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਞ

1900 ਤੋਂ 1947 ਤੱਕ ਦਾ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਲ

ਸੰਨ 1908 ਵਿਚ ਇਕ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਨਵਾਬ.ਉਦ.ਦੀਨ ਚੌਧਰੀ ਢੋਕ ਗੁਜਰਾਂਏ ਤਹਿਸੀਲ ਅਖਨੂਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਿਸਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਖਜ਼ੀਨਤ.ਉਲ.ਵਾਅਜ਼ੀਨ ਛਪੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।[1ਙ]
ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਵੀ ਸਾਂਈ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀਹਰਫ਼ੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈਏ ਜੋ ਕਿ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਮਿਹਰਉਦ.ਦੀਨ ਕੁਮਾਰ ਢਡਕੋਟਏ ਰਾਜੌਰੀ ਨੇ ਮਮਤਾਜ਼ ਬਰਦੀ ਪ੍ਰੈਸ ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੋਂ ਛਪਾਈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰਏ ਵਿਛੋੜਾ ਤੇ ਹਿਜਰ ਦਾ ਦਰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਸਾਂਈ ਜੀ ਦੀ ਸੀਹਰਫ਼ੀ ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸੂਫ਼ੀ ਰੰਗ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਞ

ਬੇ.ਬਾਹਰੋਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਏ ਅੱਗ ਇਸ਼ਕ ਕਲੇਜੜੇ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਏ।
ਰਮਜ਼ ਦਰਦ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਦੀਏ ਤਨ ਮਨ ਜਾਨ ਅੰਦਰ ਖ਼ੂਬ ਰੱਚੀ ਹੋਈ ਏ।[14]

ਸੰਨ 1915 ਵਿਚ ਮਾਨ ਭਾਰਗਵ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਙਥਕਾਨਙ ਛਪਿਆ। ਉਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਵਿਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਮੌਤਏ ਪਤਨਾਏ ਹਾਰ ਤੇ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਆਦਿ ਬਿੰਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਬਲਕਿ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਭਰਦੀ ਹੈਏ ਆਸ ਝਲਕਦੀ ਹੈਏ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਗੇ ਹੀ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ.ਪੁਸਤਕ ਙਥਕਾਨਙ ਵਿਚੋਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚਲੀ ਇਕ ਨਜ਼ਮ ਙਹਿੰਦੁਸਤਾਨਙ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਣਹੋਏ ਦੋਵਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਕਰੂਰ ਸੱਚਾਈ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜ਼ਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੁਆੜੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ।

ਜ਼ਰਦਾਰ ਦਾ ਜ਼ਰ ਹੀ ਤਾਂ
ਲੱਖ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ ;ਜੋਖਦੀਫ਼ ਅੱਗ ਞ ਥਕਾਨਫ਼[15]

ਸੰਨ 1935.36 ਵਿਚ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਫ਼ਰ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਉਹ ਆਪ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ 1936 ਨੂੰ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਸਮੇਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੋਇਆਏ ਉਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਨਜ਼ਮ ਙਪੱਥਰ ਵਿੱਚਕਾਰ ਪੰਜਾਙ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ ।[16]

ਙਸੰਨ 1940 ਵਿਚ ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਜਾਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ।ਙ[17]

1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵਿਤਾ

ਸੰਨ 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਸੀ ਵਸਦੇ ਰਸਦੇ ਘਰਾਂ ਙਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਜੜਨਾਏ ਅਣਗਿਣਤ ਮੌਤਾਂ ਕਾਰਨ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਯਤੀਮਾਂ ਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜਏ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਵਸਾਓ ਦਾ ਮਸਲਾ ਆਦਿਕ । ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਤੇ ਗਿਆਾਂ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸੂਦਨਏ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਰੋਣੇ ਰੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਦੁਖ ਫਰੋਲੇ ਹਨ ।[18]

ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਵੀ ਗਿਆਨੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਙਸੂਦਨ ਸਫ਼ਰਾਂਙ ਦੇ ਚੌਥੇ ਖੰਡ ਙਸ਼ੌਰਨਾਰਥੀ ਸਫ਼ਰਾਂਙ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ੍ਰ.

ਖਸਮਖਾਣੀ ਖ਼ਿਜ਼ਾਂ ਖ਼ਰਾਬ ਕੀਤਾ
ਚਮਨ ਉਜੜਿਆ ਸਜੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਾਡੀ ।
ਸਣੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਈਆਂਏ
ਗੜੇਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਬਹਾਰ ਸਾਡੀ ।[19]

ਅੱਗੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਙਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਸ਼ੱਕ ਉੱਤੇਙ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਉੱਪਰੋਂ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ੍ਰ.

ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਬੀਤੀਏ
ਅਲੇ ਜ਼ਖਮ ਡਾਢੇ ਚੀਸਾਂ ਪਾਉਣ ਸਾਨੂੰ ।
ਮਰਹਮ ਲੱਭਣੀ ਤਾਂ ਰਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇਏ
ਲੂਣ ਧੂੜ ਕੇ ਸਗੋਂ ਦੁਖਾਉਣ ਸਾਨੂੰ ।[20]

ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਪਰੰਤ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਕਾਲਕ੍ਰਮ

ਸੰਨ 1948 ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਙਖ਼ੂਨੀ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਸਦਙ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ । ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਨ 1947 ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਖ਼ਰਾਬੇ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਸੰਨ 1949 ਵਿਚ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰੀਟ ਨੇ ਙਜੀਵਨ ਫ਼ੁਹਾਰਙ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਜਿਉ ਜਿਉ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤਿਉ ਤਿਉ ਮੇਰੇ ਜਜ਼ਬੇ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਉਤੇਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। [21]

ਇਸੇ ਹੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ ਦਾ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਮਹਿਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫ਼ਰ 1962ਈਂ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਙਵੈਰਾਗੀ ਝੇੜਾਙ ਛਪਿਆ । ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵੰਨਗੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਅਜਮਾਇਆ ਪਰ ਉਹ ਕਵੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਙਵੈਰਾਗੀ ਝੇੜਾਙ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਸ਼ਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ੍ਰ.

ੳ.ਉਠ ਉਏ ਭੋਲੇ ਬੰਦੇ ਗ਼ਫ਼ਲਤ ਨੀਂਦ ਕਿਉ ਆਈ ਏ । ਵੇਖ ਜ਼ਰਾ ਤੁੰਏ ਚਿੜੀਆਂ ਚਹਿ ਚਹਿ ਲਾਈਏ ।
ਸੁਹਣਿਆ ਚੰਨਾ ਗੱਲ ਇਕ ਪੁਛਾਂ ਗ਼ੁੱਸਾ ਤੂੰ ਮਨਾਈ ਨਾ ।

ਝਿੜਕ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਅੜਿਆਏ ਨਾਜ਼ਕ ਦਿਲ ਦੁਖਾਈ ਨਾ।[22]

ਸੰਨ 1956 ਈ੦ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸੂਦਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈਏ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੂਦਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਸੂਦਨ ਸਫ਼ਰਾਂਸ਼ ਜੋ ਕਿ 1956 ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।[2੩]

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ ਨੇ ਸੰਨ 1958ਈ੦ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਕੋਮਲ ਹੁਲਾਰੇਸ਼ ਛਾਪਿਆ। ਆਪ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨਏ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਤ੍ਰਿਆ ਹੈਏ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਹੈਏ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ਼ਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀਅਤ ਦੀ ਝਲਕ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।[24]

ਸੰਨ 1959 ਵਿੱਚ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ ਦਾ ਇਕ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਹੰਝੂ ਹਾਸੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।[25]

ਸਪਨਮਾਲਾ ਨੇ 1951 ਤੋਂ ਹੀ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਰਾਤਸ਼ ਜੋ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਸੀ ਸੰਨ 1960 ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਸ਼੍ਰੀ ਮਤੀ ਸਪਨਮਾਲਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੇਕੜਲੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਹਾਵੇ ਧਰਤੀ ਦੇਸ਼ 1979 ਤਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਕਾਵਿ ਯਾਤਰਾ ਇਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਆਸ਼੍ਰਤ ਹੈ। ਮੈ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਜੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਜਾਂ ਰੋਮਾਂਸਿਕਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਸਪਨ ਮਾਲਾ ਭਾਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖੋਂ 1960 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਰਿਆਸਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਂਆਂ ਸ਼ਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਰਹੀ ਹੈ।[26]

ਸੰਨ 1961 ਵਿਚ ਸਪਨ ਮਾਲਾ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਸੁਪਨਿਆ ਦੀ ਮਾਲਾਸ਼ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੈ।[27]

ਸੰਨ 1962 ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਝਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇਸ਼ ਛਪਿਆ ਹੈ ਲ਼.

ਵਾਹ ਕੁਦਰਤ ਇਹ ਖੇਡ ਹੈ ਤੇਰੀਏ ਤੇਰਾ ਇਹ ਪਸਾਰਾ

ਝੀਲ ਡਲ ਤੇ ਤਾਰੀਆਂ ਲੈਂਦਾਏ ਤੇਰਾ ਸਵਰਗ ਨਜ਼ਾਰਾ।[28]

1964 ਵਿਚ ਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਪਰਛਾਵਿਆ ਦਾ ਜੰਗਲਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ।[29]

1965 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ਰਾਜ ਦਾਨਿਸ਼ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਤਰੰਗਾਸ਼ ਛਪਿਆ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁਣ ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ;ਸੱਜਣੀਢ ਤੇ ਮਾਨ ਭਾਰਗਵ ਦਾ ਸ਼ਕਰਤਾ ਥਕਾਨਸ਼ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ।[੩1]

1966 ਵਿਚ ਸਪਨ ਮਾਲਾ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਤਾਰਿਆ ਭਰੇ ਹੁੰਗਾਰੇਸ਼ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚਏ ਕਰਨ ਸਤਵੰਤ ਦਾ ਸ਼ਪ੍ਰਗੌਰਾਂਦਸ਼ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ ਦਾ ਸ਼ਸੱਜਣੀਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ੑ

ਵਿੱਚ ਸਿਕੰਜੇ ਫ਼ਸੀਆਏ ਅਲੜ੍ਹ ਮੇਰੀ ਜਾਨ

ਜਾਲਮ ਲਹੂ ਨਿਚੋੜਦੇਏ ਲਾਲਾਂ ਆਪਣਾ ਤਾਨਏ ੩[2]

1967 ਵਿਚ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਕਿਣ.ਮਿਣਸ਼ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨਿਰਬਲ ਦਾ ਸ਼ਨਿਰਬਲ ਤਰੰਗਾਸ਼ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਦਾ ਸ਼ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹਸ਼ ਆਦਿ ਛਪੇ । ਕੰਵਲ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਿਜੀ ਪਿਆਰ ਹੈ।੩੩

1968 ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਅਰਮਾਨ ਸਾਗਰਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ।[੩4]

1969 ਵਿਚ ਡਾ੦ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਹੰਝੂਹਾਸੇਸ਼ ਛਪਿਆ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮਏ ਹੁਸਨ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਯ.

ਚੁੱਪ ਰਹੀ ਮੁਖੜੇ ਦਿਨੇ ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏਏ

ਠੰਡੀ ਠੰਡੀ ਪੌਣ ਦੇ ਮਾਰੇ ਛਿਟਕਾਰੇ ।੩[5]

ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਝਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ।[੩6]

1970 ਵਿਚ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਮਸਤ ਟਕੋਰਾਂਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਇਹਨਾਂ

ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕਹਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ ਲ਼

ਜਾਗ ਲੇਖਕਾ । ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਦਾਤਾਂ

ਨਵੀਂ ਫ਼ਿਜ਼ਾ ਤੇ ਨਵੀਂ ਉਡਾਰੀ ਨਵੀਂ ਉਸਤਤ ਨਵੇਂ ਨਜ਼ਾਰੇਭ[7] ;ਸੱਜਰੇ ਸੁਪਨੇ ਸ਼ਚੌਂਫ਼

ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਪਨਮਾਲਾ ਦਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਅੰਬਰ ਧੁੱਪ ਰਿਹਾਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਸਪਨਮਾਲਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਿਜੀ ਰੁਮਾਂਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੋਕ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲੋਕ ਪੀੜਾ ਸ਼ਚ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਪੀੜਾ ਮਹਿਸੂਸਦੀ ਹੈ ।ਭ[8]

ਸੰਨ 1971 ਵਿਚ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨਿਰਬਲ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਨਿਰਬਲ ਸਫ਼ਰਾਂਸ਼ਏ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ।ਭ[9]

ਸੰਨ 1972 ਸ਼ਚ ਮਾਨ ਭਾਰਗਵ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਸੰਘਰਸਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਇਥੇ ਹੀ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਕੋ ਹੀ ਇਕ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਖੰਡਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਜੀ ਪੀੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।[40] ਇਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਮਾਇਆ ਕੌਰ ਨਿਰਮਾਨ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਸੁਧਾਰ ਸਾਗਰਸ਼ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ।[41]

1973 ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰੀਟ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਦੇਸ ਜਗਾਨਾ ਵਾਂਸ਼ ਸ਼ਨੂਰੀ ਝਲਕਾਂਸ਼ ਸ਼ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਚਨਸ਼ ਤੇ ਸੰਤ ਦਰਸਨ ਆਦਿ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ।[42]

ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਸਾਂਈ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਸਾਕੀ ਦੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਇਕ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਸ਼ਗੁਲਸਨੇ ਮੁਹੰਮਦੀਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ । ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੂਫ਼ੀ ਰਮਜ਼ਾਂ ਹਨਏ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰੱਤਵ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਗਾਫ਼ਲਾ ਗ਼ਫ਼ਲਤ ਤੋਂ ਜਾਗ ਜਲਦੀਏ ਤੁਧ ਸਫ਼ਰ ਲੰਮੇਰੜ ਜਾਵਣਾ ਜੇ ।

ਰਸਲੇ ਵਾਲੜਾ ਕਰ ਸਮਾਨ ਜਲਦੀਏ ਅਗੇ ਜਾਏ ਕੇ ਪਛੋਤਾਵਣਾ ਜੇ ।

ਗ਼ਫ਼ਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਉਮਰ ਗੰਵਾ ਬੈਠਾਏ ਇਕ ਵੇਲੜੇ ਕੂਚ ਕਰਾਵਣਾ ਜੇ।

ਸੰਗ ਵਾਲੜੇ ਸਾਥ ਥੀਸ਼ ਜਾਵਦੇ ਨੀਏ ਤੈਨੂੰ ਘਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਿਠਾਉਣਾ ਜੇ । [4]ਭ

1974 ਵਿਚ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਲਾਟਾਂਸ਼ ਛਪਿਆ। ਉਹ ਸਮਾਜਕ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ;ਨਵਾਂ ਸਵੇਰਾਫ਼ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਕੇਵਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ਼ਾਕਰ ਨੇ 1964 ਵਿਚ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਆਰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਪਰਛਾਵਾਂਸ਼ ਸੰਨ 1974 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਿੰਬਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਿਧੀ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਲ਼

ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਏਏ ਡੁੱਗਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ।

ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਏਏ ਡੁੱਗਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ । [44]

1975 ਵਿਚ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਂਧੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਖੰਡਰਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਕਵੀ ਨੇ ਨਿਜੀ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬਿਰਹਾਂ ਅਤੇ ਤੜਪ ਨੂੰ ਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥ [45]

1976 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸੁਖੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਸਤਵੀਂ ਰੁੱਤਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ । [46]

1978 ਵਿਚ ਜਨਕ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਲਕੀਰਾਂਸ਼ ਛਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਪੁਣੱਛ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । [47]

ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਕਾਸ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਸ਼ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸੱਪਰਾਂਸ਼ ਵੀ ਛਪਿਆ ਹੈ । [48]

1979 ਵਿਚ ਸਪਨਮਾਲਾ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਹਾੜੇ ਧਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਖੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਕਿਰਨਾਂਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਖੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਕੌੜੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਯਾਦਾਂਏ ਵਰਤਮਾਨ ਲਈ ਤਰਸੇਵਾਂ ਅਤੇ ਭਵਿਖਤ ਲਈ ਆਸ ਹੈ । [49]

1980 ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਾਪੇ ਗਏ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ ਦਾ ਸ਼ਲਹੂ ਦਾ ਤਿਲਕਸ਼ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਸ਼ਪੱਤੀਆਂ

ਗੁਲਾਬ ਦੀਆਂਸ਼ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਦਾ ਸ਼ਗੁੱਝੀ ਮੁਸਕਾਨਸ਼ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੀਰਤ ਦਾ ਛੱਲਾਂਏ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਾ ਸ਼ਸ਼ਬਦ ਨਾਮਾਸ਼ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਮਾਨਸ ਪੀੜਾਸ਼ [50] ਆਦਿ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 1980 ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ । ਇਥੇ ਹੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੂਦਨਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸਾਲੀ ਵਰਗੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸਾਲੀ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਿਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ . ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਕਾਵਿ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਪਾਂਦਾ ਃ ਇਹਨਾਂ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਉਕਰ ਃ ਉਬੜ ਖਾਬੜ ਭਾਸ਼ਾ
ਅੱਜ ਇਸ ਅਪਰਿਚਿਤ ਃ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਃ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਃ ਇਕ ਕਣ
ਕਿਸੇ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੇ ਆਭਾਸ ਦਾ ਃ ਨਿਰੰਤਰ ਪਿਛਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਯੁਗਾਂ ਯੁਗਾਂ ਤੋਂ ਃ ਬੇਵਸ ਵਿਆਕੁਲ ਬਿਹਬਲ ਜਿਹਾ ਮੈਂ
ਵੇਖਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਃ ਅਰਥਹੀਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਪਿਨ
ਪਰਵਰਤ ਹੋ ਰਹੇ ਅਨੁਵਾਦ ।[51]

1981 ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਪਰਿਕਰਮਾਸ਼ ਛਪੀ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਤੇਜ ਕੌਰ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁਕੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਨਜ਼ਮਾਂ ਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਰੂ.

ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਤੜਫਾਉਂਦੀ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ ।
ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲੈਂਦਾ ਵਾਂਏ ਤੇਰੀ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ।
ਦਿਲ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿੱਚਏ ਜਦੋਂ ਵੀ ਝਾਕਣਾਂ ਵਾਂਏ ਮੈਂਏ
ਇਕ ਆਹ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈਏ ਕਲੇਜਾ ਚੂੰਡ ਕੇ ਖਾਂਦੀ ।[52]

ਇਥੇ ਹੀ ਹਰਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਰਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਪਿਆਸੇ ਅਬਰੂਸ਼ ਛਪੀ। ਜਿਸ ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਮਾਜਕ ਹਨ ਅਤੇ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓਸ਼ ਵੀ ਛਪਿਆ ਹੈਰੂ.

ਮੁੰਡਿਓ ! ਅਸਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹਿਆ। ਕਿ ਚੁੱਪ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਮ ਵਿਚ
ਇਸ ਨਜ਼ਮ ਦੇ ਸਪ ਬਿੰਬ ਗਵਾਚ ਜਾਣ। ਅਣਗਿਣਤ ਪੈੜਾਂ ਦਾ ਹੋਕਾ ਭਰਕੇ ਤੇ ਇੰਝ ਸ਼ਾਮ ਰੁਖਸਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ। ਸ਼ਬਦ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਹਾਣ ਨਾ ਬਣ ਸਕਣ।[5ਡ]

ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਿਮੰਤ੍ਰਣ ਛਾਪਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੈਬਪਮਦਜਪਪਿਬ ਪਿਬਜਪਵਦ ਸਾਇੰਸੀ ਗਲਪ ਦੇ ਤਜੁਰਬਿਆਂ ਦੀ ਬਿਆਨਵਾਜੀ ਹੈ । [54]

1982 ਵਿਚ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰੀਟ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਮਿੱਠਾ ਨਾਨਕਸ਼ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ ਦੀ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਸ਼ਉਡਾਰੀਸ਼ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਦਾ ਸ਼ਇਕਵੰਜਾ ਮਣਕੇਸ਼ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਂਧੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਅੱਗ ਦੇ ਜੋਗੀਸ਼ [55] ਅਤੇ ਪਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਰਸ਼ਨ ਦਾ ਧੁਖਦੇ ਅੱਖਰ ਛਾਪੇ ਗਏ। ਪਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਸਦੀ ਸਰਲਤਾਏ ਸੰਜਮਤਾ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕਤਾ ਵਿਚ ਨਿਹਤ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਾਵਾਦਏ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਨਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਰੋਧੀ। ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਾਦਗੀ ਹੈ ਸਵਛਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਨਹੀਂ। ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਨਹੀਂਏ ਬਿੰਬਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਪਾਸ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੈ। ਮੌਲਿਕ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਉਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ।[56]

1983 ਸ਼ਚ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀਰਤ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਖਲਾਅ ਸ਼ਚ ਟੰਗੇ ਰਹਬਰਸ਼ ਛਪਿਆ ਹੈ।[57]

1984 ਵਿੱਚ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀਆ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਤਾਣਾ ਬਾਣਾਸ਼ ਛਪਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ ਨੇ ਸ਼ਅਰਸ਼ ਉਛਾਲੇਸ਼ ਨਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ ਨੇ ਵੀ

ਝਜੀਵਨ ਜੋਤਿਝ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਈ।[58]

1985 ਵਿਚ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰੀਟ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਝਡੁੱਲ੍ਹਦਾ ਜੋਬਨਝ ਕੇਵਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ਼ਾਕਰ ਦਾ ਝਧਰਤੀ ਦੇ ਗੀਤਝ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸਾਲੀ ਦਾ ਝਮੈਂ ਮਾਨਵੀ ਮੈਂਝ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਅਤੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਝਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਝ ਆਦਿ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਾਪੇ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ।[59]

ਸੰਨ 1986 ਝਚ ਝਝਾਂਜਰਾਂਝ ਰਾਹੀਂ ਕੇਵਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਨਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਪਿੱਛੋ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਂਧੀ ਨੇ ਝਚੁਰਾਹੇ ਦਾ ਉਦਾਸ ਰੁੱਖਝ ਨਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ. ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਾਪ ਕੇ ਰਿਆਸਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।[60]

1987 ਵਿਚ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵਨਾਗਰਿਕ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ;ਪੁਨਰ ਸੰਗਠਨਫ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਨਾਂ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਫੀ ਚਰਚਿਤ ਹੈਏ ਪਰ ਕਾਵਿ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਚੇਤੰਨ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਝਫੁਟਪਾਥਝ ਵਿਚ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਙ.

ਮੈਂ । ਜੰਮਿਆ ਬੱਚਾ ਸੀ । ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ

ਕਦੋਂ ਆਏ ਕਦੋਂ ਗਏ । ਜੰਮਿਆ ਬਚਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਬੁੱਢਾ ਹਾਂ।[61]

1988 ਝਚ ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਝਸੂਝ ਦਾ ਚਾਨਣਝ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਕਵੀ ਦੀ ਸੂਝਦੀਆਂ ਲਖਾਇਕ ਹਨ । ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬੰਦੇ ਦੀ ਆਸ ਬਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਕਾਰਣ ਹੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਸਿੱਦਤ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ।

ਆਪਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂਏ

ਰੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਟੀਸੀਆਂ ਤੋਂ ਲੰਘਣ ਲਈ ਮੈਂ ਰਾਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।[62]

ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇਏ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਬ ਨੇ ਝਮਹਿਕ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਤਝ ਨਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ङ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਵੇਖੋ । ਚਲਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਲ੍ਹੋਹਾਂਏ ਬੀਤੇ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ । ਅਜੇ ਨਾ ਬਦਲੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ।[6ङ]

1989 ਝਚ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਂਧੀ ਦੀ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਝਜ਼ਰਬ ਤਕਸੀਮਝ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਝਚਿੰਤਨ ਇਕ ਵਗਦਾ ਦਰਿਆਝ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਖੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਝਜਵਾਬੀ ਖ਼ਤਝ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ।[64]

ਸੰਨ 1990 ਅੰਦਰ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਲ ਬਿਨੋਦਏ ਹਰਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਰਜੀ ਦਾ ਝਸਹਿਮੇ ਅੱਖਰਝ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀਰਤ ਦਾ ਝਕਿਰਚਾਂਝ ਨਾਮੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪ ਚੁਕੇ ਹਨ ।[65]

1991 ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਇਕ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਕ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਝਠੰਡਾ ਸੂਰਜਝ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥[66]

ਸੰਨ 1992 ਝਚ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਝਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲਝ ਛਪਿਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀਰਤ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਝਕੱਕਰ ਕੰਢੇਏ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ॥[67]

ਸੰਨ 1993 ਵਿੱਚ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਝਅਰਸ਼ ਫ਼ੁਹਾਰਝ ਛਪਿਆ ਅਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ ਦਾ ਝਯਾਦ ਵਤਨ ਦੀ ਵੀ ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਙ.

ਪੰਜ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾ ਝਚੋਂ ਪੰਜ ਚੁਣ ਕੇਏ

ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਮਾਲਾ ਪ੍ਰੋਈ ਸੱਜਣੋ ।

ਆਰੀਆਂ ਵੰਸ ਨੂੰ ਇਕੋ ਕੌਮ ਜਾਤਾ

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨਸਲ ਇਕ ਹੋਈ ਸੱਜਣੋ ॥[68]

1994 ਝਚ ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਬਖਸ ਦਾ ਲਿਖਿਆਂ ਹੋਇਆ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਝਕਾਵਿ ਪਪਹਰੀਝ ਛਪਿਆ । ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਦਾ ਝਕੇਸਰ ਛਿੱਟਾਂਝ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਾ ਝਸੱਚ ਦੀ ਦਾਤੀਝ ਵੀ ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ॥[69]

International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR)

E-ISSN: 2582-2160 ● Website: www.ijfmr.com ● Email: editor@ijfmr.com

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਵਰ੍ਹੇ

ਸੰਨ 2011 ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਸੱਪਰਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲਸ਼ ਇੱਛਪਾਲ ਦਾ ਸ਼ਜਦੋਂ ਪਰਿੰਦੇ ਪਰਤਣਗੇਏ ਅਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਂਧੀ ਦਾ ਸ਼ਚਨਾਰ ਪੱਤੇਸ਼ ਆਦਿ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਾਪੇ ਗਏ ਹਨ ਲ਼.

ਚਿਨਾਰ ਚੁੱਪ ਹੈ
ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ
ਜਿਵੇਂ ਬੇ.ਜ਼ੁਬਾਨ
ਪਰ ਉਜਾੜ ਮੌਸਮਾ ਦਾ ਉਹ !
ਹੈ ਰਾਜ਼ਦਾਨ ॥[70]

ਸੰਨ 2014 ਸ਼ਚ ਛੱਜੂ ਰਾਮ ਜੋਗੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਸ੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਓਧੋ ਪ੍ਰਸੰਗਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿਏ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।[71]

ਇਸੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਾਸ ਵਿਅੰਗ ਸ਼ਹਾਸੇ ਹਉਕੇਸ਼ ਅਕਾਡਮੀ ਆਫ਼ ਆਰਟ ਕਲਚਰਲ ਐਂਡ ਲੈਂਗਵੇਜਿਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।[72]

ਸਾਲ 2014 ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵਨਾਗਰਿਕ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।[7ਭ]

ਨਿਸਕਰਸ਼

ਸੋ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਆਰੰਭ 1900ਈਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੁਕਿਆ ਹੈ । ਜਦੋ ਕਿ 1900ਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਣ ਦੀ ਸੀ । ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਈ ਰਿਆਸਤੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਰੇਨਏ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ਏ ਰਹੀਮ ਉੱਲਾ ਵੇਗਏ ਰਾਮ ਧਨਏ ਅਬਦੁੱਲਾ ਲਾਰਵੀਏ ਸਾਂਈ ਕਾਦਰ ਬਖਸ਼ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਣ ਦੀ ਸੀ । 1900.1947 ਤੱਕ ਦੇ ਕਵੀ ਚੇਤੰਨ ਨਹੀਂ ਸਨਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਤੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । 1947.ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਵਿ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ । ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਰਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਿਆਸਤੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਸ਼ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੋਈ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਵਿਕਸਤ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ।

ਪਦ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ

1. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੋ਼ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘਏ ਪੰਨਾ . 72
2. ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾਏ ਸੰਪਾਦਕ.ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
3. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨਏ ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਏ ਪ੍ਰੋ਼ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘਏ ਪੰਨਾ . 73ਾ
4. ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਪ ਕਵਿਤਾਏ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘਏ ਪੰਨਾ . 9
5. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨਏ ਪੰਨਾ . 74
6. ਪ੍ਰਤੀਨਿਪ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾਏ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘਏ ਪੰਨਾ . 10
7. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨਏ ਪੰਨਾ . 79
8. ਪ੍ਰਤੀਨਿਪਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਾਪੰਨਾ . 12

9. ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਪ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾਏ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘਏ ਪੰਨਾ . 14
10. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 15
11. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕᵕਪੰਨਾ 80
12. ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾਏ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘਏ ਪੰਨਾ 16
13. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਏ ਪ੍ਰੋ॰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪੰਨਾ . 75
14. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ 76
15. ਜੰਮੂ.ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ;ਭਾਗ ਤੀਜਾਢ ਡਾ॰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ . 151
16. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 89
17. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 76
18. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਪੰਨਾ . 82
19. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ 64
20. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ 65
21. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ 52
22. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ 134
23. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ 60
24. ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪੰਜੀ ਵਰ੍ਹੇ . ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੂਦਨਏ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਅੰਕ 1.2 ਪੰਨਾ 67
25. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 70
26. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ 68
27. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨਏ ਪੰਨਾਏ 117
28. ਉਹੋਏ 134
29. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਅੰਕ . ਪੰਨਾ . 71
30. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨਏ ਪੰਨਾ . 143
31. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾ . ਪੰਨਾ . 71
32. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨਏ ਪੰਨਾ 135
33. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਅੰਕਏ ਪੰਨਾ 70
34. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਂ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀਏ ਪੰਨਾ . 69
35. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨਏ ਪੰਨਾ . 185
36. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਂ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਅੰਕ ਪੰਨਾ . 71
37. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ . 168
38. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ 117
39. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਂ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਅੰਕਏ ਪੰਨਾ . 70
40. ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ 151 ਤੇ 204ਢ
41. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਂ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਅੰਕ
42. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾ . ਪੰਨਾ . 69

43. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿਘਅ ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ . 139
44. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 114ਏ 134ਏ 149
45. ਗੁਲਸ਼ਨਏ ਪੰਨਾ . 174
46. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਏ ਪੰਨਾ . 70
47. ਗੁਲਸ਼ਨਏ ਪੰਨਾ . 184
48. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਏ ਪੰਨਾ . 69
49. ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ . 117ਏ 193
50. ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ . 114.206
51. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਂ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਅੰਕਏ ਪੰਨਾ . 73ਏ 74
52. ਗੁਲਸ਼ਨਏ ਪੰਨਾ . 108
53. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 206
54. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਏ ਪੰਨਾ . 73
55. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਪੰਨਾ 52ਏ 162ਏ 168 ਅਤੇ 174
56. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ਾਏ ਪੰਨਾ . 73
57. ਗੁਰਚਰਨਏ ਪੰਨਾ . 196
58. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 89ਏ 134ਏ 159
59. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 52ਏ 149ਏ 171ਏ 191 ਅਤੇ 201
60. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 149ਏ ਅਤੇ 174
61. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨਏ ਪੰਨਾ . 205
62. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 78
63. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 166
64. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 174ਏ 191 ਅਤੇ 193
65. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 99ਏ 178 ਅਤੇ 196
66. ਗੁਰਚਰਨਏ ਪੰਨਾ . 134
67. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 114 ਅਤੇ 196
68. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 159
69. ਉਹੋਏ ਪੰਨਾ . 86ਏ 199 ਅਤੇ 206
70. ਸੱਪਰਾ ਦੇ ਫੁੱਲ.ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘਏ ਜਦੋਂ ਪਰਿੰਦੇ ਪਰਤਣਗੇ . ਇੰਦੂਪਾਲ ਅਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘਾਂਘੀ . ਚਿਨਾਰ ਪੱਤੇਏ ਪੰਨਾ . 89
71. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘਏ ਪੰਨਾ . 127
72. ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ . ਹਾਸੇ ਹੁਬਕੇ ;ਹਾਸ ਵਿਅੰਗਫ਼
73. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵਨਾਗਰਿਕ . ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ।